

Anita Silvana Ilak Peršurić (ur.)

## Women perspectives in family farming and rural development: book of selected international conference papers

Poreč, Institute for agriculture and tourism Poreč, 2003., 143 p.

Potkraj 2003. godine porečki Institut za poljoprivredu i turizam objavio je na engleskom jeziku zbornik »Perspektive žena u obiteljskoj poljoprivredi i ruralnom razvoju: knjiga odabranih radova s međunarodnog znanstvenog skupa«. U nj je uvršteno 13 recenziranih od ukupno 15 radova s istoimenog međunarodnog znanstvenog skupa (*Women perspectives in family farming and rural development*, Institut za poljoprivredu i turizam, Poreč, travnja 2003.), sa sažecima na hrvatskom jeziku. Zbornik su uredile Ruth Rossier iz Švicarske, Agnes Nemenyi iz Rumunjske i Anita Silvana Ilak Peršurić (glavna urednica) iz Hrvatske.

Svrha skupa bila je usmjeriti pozornost znanstvene, stručne i šire javnosti na temu žene u selu, posebice jer je u Hrvatskoj stav o rodnoj svjesnosti i jednakosti – obvezna sastavnica europskih razvojnih programa strukturne politike – nepoznata. Skup je održan na tragu Kongresa *New challenges to women roles in rural spaces* (Nikozija, Cipar, 2001.) i spoznaja brojnih europskih i američkih autora o ženi u ruralnom prostoru, a omogućio ga je međunarodni projekt *Rocnet* – sponzor skupa i zbornika. Porečka je konferencija bila i poticajna: Hrvatski zavod za poljoprivrednu savjetodavnu službu održao je, naime, potkraj 2003. u Cerni skup o temi *Žena i seoski prostor* kojem su nazočile i sudionice skupa u Poreču.

Važnost skupa i zbornika to je veća što se u Hrvatskoj tri zadnja desetljeća ne istražuje probleme i izazove žena u selu, kako poljoprivrednica, ili onih koje žive na obiteljskom gospodarstvu, tako i svih koje žive u selu. S druge strane, u Hrvatskoj, a još izrazitije u Istri, u tijeku je proces »vraćanja selu« (nakon umirovljenja) dijela stanovništva koje se prije iselilo u gradove, naseljavanja novih stanovnika imigracijom (doslovce stanovnika, jer to nisu poljoprivrednici niti žive kao seljani, nego selo odabiru mjestom stanovanja), a primjetan je i trend gradnje stanova i kuća za vikend-stanovnike, pa u seosku sredinu ulaze i stranci. Ta višestruka promjena strukture stanovništva, time i ženskoga, izaziva brojna pitanja o životu i radu žena u selu, obiteljskoj poljoprivredi i ruralnoj sredini. Još ih aktualnijim (točnije urgentim) čine trajne i dalekosežne promjene hrvatskoga seoskog prostora, ruralnih zajednica, obitelji te uloge i položaja žene na obiteljskom gospodarstvu i u seoskoj zajednici, višestruko otežane u Domovinskom ratu. Valja, naime, uzeti u obzir utjecaj procesa tranzicije, pristupanja Svjetskoj trgovinskoj organizaciji i pregovora o pristupanju Europskoj zajednici, čiji su se efekti manifestirali u daljnjem pogoršavanju reproduktivne sposobnosti

obiteljskih gospodarstava, pogoršanju ekonomskog i društvenog položaja te raslojavanju hrvatskoga seljaštva.

Sudionici skupa bili su iz sedam zemalja (Italija, Kanada, Nizozemska, Rumunjska, Slovenija, Švicarska i Hrvatska), i to zaposleni na fakultetima i visokim učilištima, u institutima, Svjetskoj organizaciji za hranu (FAO) te nevladinim organizacijama.

Zbornik je podijeljen u četiri dijela i ima kratak predgovor. U prvom dijelu *Perspektive žena u obiteljskoj poljoprivredi – Women perspectives in family farming* (str. 1-39) objavljeni su prilozi Bettine Bock (*Kombiniranje svega istodobno: nizozemske poljoprivrednice kao seoske poduzetnice*), Ruth Rossier i Bettine Gilomen (*Modeli uloga u obitelji poljoprivrednika: usporedba sedam švicarskih poljoprivrednih obitelji*) te Anite Ilak-Peršurić (*Izgledi žena i obiteljsko gospodarstvo: žene između uloge kućanice i menadžera*). Žene imaju važne uloge u diverzifikaciji poljoprivrede diljem Europe. Iako pokreću i vode brojne nove djelatnosti i poslove na gospodarstvu i izvan njega, autorice ističu kako se vrlo malo zna o novačenju i osobnim iskustvima seoskih poduzetnica. Raščlamba osobina i iskustava poduzetnica bitna je jer otkriva posebna rodna obilježja ženskog pristupa obiteljskom gospodarstvu kao poduzetničkom pogonu, objašnjava ženske motive i ograničenja s kakvima se one uspješno nose, odabirući puteve akcije i nastojeći uravnotežiti radne i obiteljske dužnosti. Proučavanje ženskog pristupa donosi istodobno razumijevanje otegotne i isključive naravi politike ruralnog razvoja koja ne uzima u obzir posebnost ženskoga pristupa.

Dio drugi – *Djelatnosti žena na obiteljskom gospodarstvu – Women's on-farm activities* (str. 40-72) čine tri priloga. Lynette Šikić-Mićanović propitala je u prilogu *Poljoprivrednice Slavonije i rad koji obavljaju* tijesnu povezanost i čvrstu usmjerenost Slavonke s obiteljskog gospodarstva članovima vlastite obitelji i drugim osobama u seoskoj sredini. Njihova trajna obaviještenost i posjedovanje brojnih znanja o pojedincima, izazivaju, štoviše, osjećaj sveopćega gubitka autonomnosti i višu razinu neformalne socijalne kontrole u životnoj sredini. Iznenadujuće je malena politička zastupljenost poljoprivrednica i seoskog stanovništva, što znači i zapostavljenost skrbi o potrebama žena. Začahurene u prevladavajuće patrijarhalne stavove i pod bremenom teškoća ekonomske recesije, poljoprivrednice se teško odupiru pritisku okoline i umjesto ekonomske i društvene emancipacije i dalje jedino sudjeluju u samodostatnoj ekonomiji gospodarstva i kulturno određenoj društvenosti. U seoskim zajednicama, naime, trajno prevladava uvjerenje kako je *idealna* žena dobra kućanica zaokupljena kućanstvom. Takvim radom na obiteljskom gospodarstvu žene postaju nevidljive što učinkovito guši svaku raspravu i okamenjuje *status quo*. Zato žene koje ne rade teško ili ih se ne vidi da rade u kući i na gospodarstvu, druge žene i muškarci ogovaraju, a na upit o idealnoj ženi imaju sličan odgovor: to je dobra kućanica/njegovateljica/stvoriteljica – radišna, poštena, skromna, učinkovita i posvećena obitelji i naročito djeci. Slično o rumunjskoj ženi piše Agnes Nemenyi (*Seoske žene između tradicionalnih i novih rodničkih uloga*).

Na drugoj strani, Majda Černič Istenič u prilogu *Potencijal poljoprivrednica Slovenije za ruralni razvoj* iznosi novije spoznaje o glavnim obilježjima žena s obiteljskih gospodarstava. Budući da je poljoprivredna politika Slovenije donedavna jedino muškarce prihvaćala relevantnim akterima u poljoprivredi a interese i potrebe žena zanemarivala, iako vitalnost i stabilnost života u selu uvelike ovise o udjelu i raznovrsnosti proizvodnih i reprodukcijских aktivnosti žena u privatnomu i javnom životu, autorica je provela usporednu analizu statističkih popisa poljoprivredne populacije Europske Unije i Slovenije. Utvrdila je znatne razlike u položaju slovenskih žena spram žena EU na razini ukupnoga poljoprivrednog stanovništva, ali i veću sličnost mladih slovenskih i EU poljoprivrednica (od 20 do 50 godina). Ustanovila je i neravnomjernu raspodjelu rodne moći na slovenskim farmama i zanemariv doprinos kćeri u radu na obiteljskim gospodarstvima.

U treći dio, naslovljen *Izazovi i problemi žena u razvoju ruralnih područja – Development challenges and problems for women in rural areas* (str. 73-135), uvrštene su radovi Alenke Verbole (*Žena i obiteljsko gospodarstvo u FAO europskoj regiji: izazovi i problemi*), Đurđice Žutinić (*Uloga žene u revitalizaciji ruralnih prostora Hrvatske*), raščlamba Mladena Vukčevića i Desimira Boškovića o posebnostima žene u krškim područjima (*Obnova poljoprivrede u hrvatskoj krškoj regiji u 21. stoljeću*) i tekstovi Enikoe Veres, Etelke Iren Ander, Alin Rus i Deborah Stiles.

Alenka Verbole prikazuje ulogu Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO) Ujedinjenih Naroda u poboljšanju položaja žene u seoskim područjima i sudjelovanju u programima razvoja sela i poljoprivrede 42 zemlje FAO europske regije. Ona izvještava kako znatan dio aktivnosti FAO u zemljama regije čine: istraživanja, studije i prikupljanje podataka, što pridonosi prepoznatljivosti prinosa seoskih žena razvoju i njihovoj zastupljenosti i ulozi u javnim i političkim poslovima, a širenjem postupaka i olakšanjem međunarodne razmjene iskustava povećava svjesnost o rodnim problemima u poljoprivredi i ruralnom razvoju te sposobnost rodne analize u tehničkim područjima na regionalnoj i nacionalnoj razini. Na zbilju žena i muškaraca u ruralnim područjima diljem Europe utječu i preobrazuju je šire promjene i procesi: globalni ekonomski, demografski, socijalni i politički, a posebice oni svojstveni EU (primjerice, integracijski procesi, CAP, CARP-reforme, razvojne politike uravnoteženja poljoprivrede i ekološke kakvoće prostora, zaštite prirode, sigurnosti hrane, ruralne diverzifikacije), ljudskog razvoja s jedne, i proces privatizacije i strukturnih preobražaja poljoprivrede i prehrambenih sustava u tranzicijskim ekonomijama, s druge strane. Izložila je i pregled nekih ključnih aspekata uloge žena i njihova sudjelovanja u ruralnom životu te kako se položaj žena mijenja kada se ističe sličnosti, umjesto razlika među zemljama. Naposljetku, autorica sažeto uspoređuje različite realnosti seoskih žena u odnosu na strategije ruralnog razvoja u *Novoj ruralnoj Europi*, kako bi upozorila na izazove u područjima važnim za gospodarstvo i seoske žene.

Kako bi propitala ulogu žena u revitalizaciji seoskih prostora Hrvatske, Đurđica Žutinić je ponajprije propitala temeljna obilježja tih prostora. S obzirom da su industrijski razvoj i urbanizacija od sredine 20. stoljeća izravno potakli deagrarizaci-

ju te emigraciju stanovništva iz hrvatskih ruralnih područja, što je prouzročilo depopulaciju cijelih regija (trend je bio osobito intenziviran tijekom Domovinskog rata), starenje seoskog stanovništva i gubitak kritične mase inovativne i poduzetne populacije, Hrvatskoj predstoji velika i složena zadaća revitalizacije i rekonstrukcije (diverzifikacije) seoskih područja. Koncept ruralnog, obiteljskoga gospodarenja i poduzetničkog razvoja mora se temeljiti na razumnoj uporabi prirodnih i ljudskih resursa te zaštititi seoskoga kulturnog naslijeđa. Nastojeći sagledati uloge žena u revitalizaciji hrvatskih ruralnih područja, autorica je izglednost svog pristupa propitala izlažući pregled obilježja društvenoekonomskog položaja žena.

O uključivanju žene u rad lokalne zajednice pišu Enikoe Veres (*Žene i obnašanje uloge u seoskoj lokalnoj zajednici: studija slučaja u sjeverozapadnom dijelu Transilvanije – Rumunjska*), Etelka Iren Ander (*Medugeneracijska pokretljivost žena u Rumunjskoj*) i Alin Rus (*Mijenjanje rodničkih odnosa, uloge poljoprivrednice i poljoprivrednih poslova u staroj etničkoj zajednici iz zapadno-središnje Rumunjske*). E. Veres obrazlaže da ruralno društvo kao vrlo tradicionalan oblik sociokulturne organizacije, zadržava sve do 21. stoljeća u svojoj strukturi brojne patrijarhalne značajke. Jedno od tih obilježja čine rodno utemeljeni ključni položaji u seoskim zajednicama i vodstvo u glavnim institucijama (formalnim i neformalnim) – većinu ih obnašaju muškarci. Autorica analizira socioekonomsku pozadinu te pojave i izlaže rezultate studije slučaja žene-vođe koja je dostigla vrhovnu funkciju u lokalnomu političkom sustavu. Tu pojavu možemo shvatiti kao prvi korak u procesu preobrazbe u društvo koje će se temeljiti na vrednoti jednakih mogućnosti.

E. Iren Ander (*Medugeneracijska pokretljivost žena u Rumunjskoj*) i A. Rus (*Mijenjanje rodničkih odnosa, uloge poljoprivrednice i poljoprivrednih poslova u staroj etničkoj zajednici iz zapadno-središnje Rumunjske*) razrađuju teze o utjecaju komunizma na uloge žena, a D. Stiles (*Ruralne žene, nerazvijenost, znanje o zdravlju i suvremenost: žene i obiteljska gospodarstva kao dio šireg konteksta promjena*) razmatra kako žene koriste lokalna znanja.

U četvrtom su dijelu kratak opis organizatora (švicarsko-rumunjsko-hrvatski međunarodni projekt *Rocnet – Ruralni razvoj i tranzicija k tržišnom gospodarstvu: znanstveno istraživanje i visoko obrazovanje u proučavanju seoskog prostora u jugoistočnoj Europi*) i zaključci skupa sažeti u 15 stavaka, što su ih sudionici prihvatili kao službeni stav i smjernice za budući rad (str. 140–143):

1. Obiteljska je poljoprivreda najdominantniji tip poljoprivrednoga gospodarenja općenito.
2. Rad je žena na gospodarstvu često podcijenjen, neprepoznat s tendencijom ka nevidljivosti u svagdašnjem životu, znanstvenom istraživanju, statistici i vladinim programima.
3. Obiteljski koncept bavljenja poljoprivredom uključuje neplaćen rad žena – tradicionalna podjela uloga.
4. Društvena očekivanja od žena pod velikim su utjecajem obitelji i lokalne zajednice.

5. Žena može postići društveno prihvaćanje i poboljšati vlastiti položaj na gospodarstvu dokazujući se teškim radom, rađanjem sinova i posvećujući se obitelji.
6. Ruralno društvo veoma drži do tradicionalne seljačke kulture.
7. Slika žene poljoprivrednice nije osobito povoljna s motrišta uloge u ruralnom razvoju.
8. Većina žena koje upravljaju gospodarstvima su udovice, s malim i niskoproduktivnim gospodarstvima što jedvai omogućuje socijalnu sigurnost.
9. Glavni motivacijski čimbenik da bi žene upravljale gospodarstvom jest imovina i vlastiti neovisan prihod.
10. Žene treba poticati da budu ekonomski aktivnije i svladaju ograničenja manje vrijednosti ruralnoga spram urbanoga.
11. Malene su mogućnosti poboljšanja položaja žena na malima samodostatnim gospodarstvima.
12. Dva su glavna načela ruralnog razvoja: a) integracija jednakosti žena i muškaraca te b) aktivno sudjelovanje obaju rodova u provedbi programa.
13. Društvena pokretljivost žena pod utjecajem je lokalnog tržišta rada.
14. Društvena pokretljivost i poduzetnost žena veće su među mladima, obrazovanim ženama koje su postigle vertikalni uspon iz generacije u generaciju.
15. Rodnu svijest treba ugraditi u državni program ruralnog razvoja i poljoprivredne politike.

Ma koliko recenzent bio svjestan važnosti i vrijednosti ove edicije i sa zadovoljstvom visoko cijenio napor mr. sc. Anite Silvane Ilak Peršurić, glavne organizatorice znanstvenog skupa i glavne urednice zbornika, pojavu je ovog naslova dužan popratiti s nekoliko pripomena. Prva je formalne, a ostale su predmetno-metodologijske naravi. Ponajprije, držim da je bilo vrijedno izraditi ambiciozniji sažetak u kojem bi se čitatelje upoznalo s nakanama i radove smjestilo u širi znanstveni kontekst te takvo štivo objaviti i na hrvatskom jeziku. U svezi s tim, šteta što prijevodi sažetaka radova nisu objavljeni boljem hrvatskom jeziku.

Predmetno-metodologijske se pripomene odnose na »previd« posljedica promjene društvenog položaja žene po obitelj, te propuštanje prilike da se uvid u recentne promjene uloge i položaja žene kućanice i poljoprivrednice u Hrvatskoj smjesti u širi kontekst, odnosno da ih se objasni na temelju usporedbe s nalazima s prijašnjih teorijsko-metodologijski dobro postavljenih iskustvenih istraživanja seoske žene. Dugu i plodnu tradiciju hrvatskih istraživanja seljačkog gospodarstva, obiteljskih odnosa u selu i seljačkog načina života krase spremnost i sposobnost zahvaćanja determinističke strukture i uzročno-posljedičnih odnosa što znači da istraživači koji se bave ulogom i položajem žene moraju, u nekoj mjeri, obraditi i seljačku obitelj, poglavito jer je ona u nas bila čak i »više od« primarne zajednice i temeljne društvene jedinice – društvenu je reprodukciju bez nje jednostavno nemoguće protumačiti.

Naposljetku, mada su posebna istraživanja i seoske žene i seoske obitelji u nas prekinuta 1986. – te je godine, naime, Ruža First-Dilić objavila zadnje rezultate u radu *Changing Economic Role of Rural Women in SFR Yugoslavia* u Ateni i u prilogu *The Rural Families in SFR Yugoslavia* u sklopu Međunarodnog komparativnog istraživanja seoskih obitelji u Europi Europskog koordinacijskog centra za istraživanja i dokumentaciju u društvenim znanostima (poznat pod kraćim imenom Bečki centar) – sve ono što imamo prilike pročitati na stranicama zbornika koji je predmetom recenzije ide u prilog stajalištima koje je R. First-Dilić još 1981. objavila u knjizi *Seoska porodica danas: kontinuitet ili promjene* (da ne spominjemo europski znanstveni kontekst i po vrsnoći znano djelo Patricije O'Hara *Partners in Production? Women, Farm and Family in Ireland* objavljeno 1998.). Podsjetimo se: Ruža First-Dilić je utvrdila da promjene – u poljoprivrednoj tehnologiji, prijelaz od poljoprivrede kao načina života u poljoprivredu kao zanimanje, poput smanjenja veličine seoske obitelji, u ravnopravnosti muškaraca i žena, te širem sudjelovanju ženskih članova i pripadnika mladih generacija u obiteljskom odlučivanju – nisu podjednako zahvatile sve seoske sredine, pa se patrijarhalan sustav obiteljskog odlučivanja i tradicionalna podjela muško-ženskih uloga uspjeva održati u zatvorenijim seoskim sredinama bez razvedene suvremene društveno-profesionalne strukture. Dodajmo, ako je rat ugrozio otprije načetu i iscrpljenu reprodukcijску sposobnost i onih seoskih zajednica koje su dotad pokazivale vitalnost, i ako je od ukupnog broja hrvatskih obiteljskih gospodarstava (prema nešto oštrijem kriteriju) između desetine i sedmine njih čine vitalna obiteljska gospodarstva, onda se jamačno suvremene promjene uloge i položaja žene u seoskoj obitelji, kućanstvu i gospodarstvu mogu cjelovitije protumačiti, uzimajući u obzir prijašnje nalaze, te drugim istraživanjima utvrđene retraditionalizaciju i homogenizaciju društva na zajedničkom nazivniku tradicionalnih vrijednosti u razdoblju postsocijalističke tranzicije (uza često nejasan model restauracije vlastitoga nacionalnog identiteta) u kojem stožerno mjesto pripada tradicionalnoj obitelji i njezinoj nositeljici/stvarateljici ženi.

**Antun Petak**

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu